

George Monbiot

Autor: George Monbiot

Finanční kolaps, ekologická katastrofa a dokonce i úspěch Donalda Trumpa - v tom všem má liberalismus prsty. Proč se levici zatím nepodařilo přijít s jeho životaschopnou alternativou?

Představte si, že by lidé v Sovětském svazu nikdy neslyšeli o komunismu. Ideologie ovládající naše životy však pro většinu z nás skutečně nemá jméno. Prohodte jej v rozhovoru a dostane se vám stěží pokrčení ramen. A i ti z posluchačů, kteří o neoliberalismu už někdy slyšeli, budou mít problém jej nějak konkrétněji vymežit. Neoliberalismus: víte, co to je?

Jeho anonymita je současně příčinou i symptomem jeho síly. Měl lví podíl na pozoruhodně rozmanitých neduzích: finanční krize let 2007/8, masivní vyvádění (*offshoring*) moci i bohatství, do něhož je aféra Panama Papers pouhým letmým náhledem, postupná eroze veřejného zdravotnictví a vzdělávání, nová epidemie dětské chudoby, všudypřítomná osamělost, hroucení ekosystémů, zvolení Donalda Trumpa. Naše reakce na tyto krize k nim však přistupují jako k izolovaným jevům, jako bychom nevěděli toho, že všechny z nich byly vyvolány nebo alespoň prohloubeny toutéž filozofií; filozofií, jež má - nebo alespoň mívala - jméno. Lze si vůbec představit větší moc než schopnost působit beze jména?

Neoliberalismus pronikl do našeho krevního oběhu natolik dokonale, že jej jako ideologii už ani nevnímáme. Jako bychom přijali tvrzení, že tato utopická, milenaristická víra popisuje sílu vlastně neutrální; jakýsi Darwinově evoluční teorii podobný biologický zákon. Filozofie však vznikla jako vědomá snaha proměnit lidský život a přesunout mocenské centrum.

Pro neoliberalismus je konkurence určující charakteristikou lidských vztahů. Občany proto chápe jako spotřebitele, jejichž demokratické volby jsou nejlépe vyjádřeny nákupem a prodejem - tedy procesem, v němž se odměny dostává přínosnosti a neefektivita je potrestána. Vychází z předpokladu, že „trh“ přináší užitek v objemech plánováním nedosažitelných.

Snahy o omezení konkurence bývají vnímány jako útoky proti svobodě. Daně a regulace by měly být co nejmenší a veřejné služby zprivatizovány. Organizace pracujících a kolektivní vyjednávání odborů nám předkládají jako deformaci trhu, která ztěžuje vytvoření přirozené hierarchie vítězů a poražených. Nerovnost je prý ctností: odměna za užit(eč)nost a motor tvorby bohatství, které nakonec pohybem shora doteče, a tak obohatí, ke každému. Pokusy o vytvoření rovnostářšější společnosti jsou kontraproduktivní a současně i morálně pochybné. Trh se sám postará o to, aby se každému dostalo, co mu náleží.

Lidé tyto zásady přijímají za své a dále je reprodukují. **Bohatí přesvědčili sami sebe**, že svého bohatství nabyli po zásluze, přičemž zcela přehlížejí výhody – jako vzdělání, dědictví a třída – které jim k tomu zhusta dopomohly. Chudí pak často za svůj neúspěch viní sami sebe, a to i tehdy, když toho se svou situací nemohou příliš změnit.

Proč se vymlouvat na strukturální nezaměstnanost: pokud nemáte práci, nejste dostatečně podnikaví. Nemluvte o nemožně vysoké ceně bydlení: pokud jste dosáhli maxima na své kreditní kartě, jste nezodpovědný a marnotratný. Co na tom, že vaše děti už ve škole nemají hřiště: když ztloustnou, je to vaše chyba. Ve světě ovládaném konkurencí se ti, kdo nestačí tempu, stávají se „lemply“ v očích ostatních i svých vlastních.

Výsledkem jsou, jak Paul Verhaeghe ukazuje ve své knize *What About Me? (A co já?)*, mj. epidemie sebepoškozování, poruch příjmu potravy, deprese, osamělosti, úzkostných stavů nebo sociální fobie. Asi nepřekvapí, že Británie, kde došlo k nejdůslednější implementaci neoliberální ideologie, se stala lídrem Evropy v žebříčcích osamělosti. Dnes jsme ale neoliberálové všichni.

Pojem neoliberalismus vzniknul při jedné pařížské schůzce v roce 1938. Mezi jejími účastníky byli i dva muži, kteří této ideologii dali její podobu: Ludwig von Mises a Friedrich Hayek. Tito dva rakouští exulanti považovali sociální demokracii, jak ji ztělesňoval Rooseveltův *Nový úděl* či rodící se britský sociální stát, za projev kolektivismu, který řadili do stejné kategorie jako nacismus a komunismus.

Hayek ve své *Cestě do otroctví* z roku 1944 tvrdí, že vládní plánování nevyhnutelně drtí individualismus, a tak vede k totalitární vládě. Kniha si stejně jako von Misesova *Byrokracie* získala značnou popularitu a dostala se až k velice bohatým lidem, kteří v této filozofii spatřovali příležitost zbavit se zátěže představované regulací a zdaněním. Když tak Hayek v roce 1947 založil první organizaci určenou k šíření neoliberální doktríny – **Mont Pelerin Society** – dostalo se mu štědré finanční podpory od milionářů a jejich nadací

S jejich pomocí začal Hayek vytvářet to, co Daniel Stedman Jones ve své knize *Masters of the Universe* (Vládci vesmíru) popisuje jako „svého druhu neoliberální internacionálu“: transatlantickou síť akademiků, podnikatelů a aktivistů. Bohatí podporovatelé hnutí sponzorovali řadu think-tanků, které ideologii dále rozpracovávaly a propagovaly. Patřily mezi ně mj. **American Enterprise Institute, Heritage Foundation, Cato Institute, Institute of Economic Affairs, Centre for Policy Studies** či **Adam Smith Institute**. Podpory se dočkali ale také akademičtí pracovníci a celé katedry, zejména na Chicagské a Virginijské univerzitě.

Neoliberalismus navíc postupně získával na důrazu. Zatímco Hayek ještě věřil, že vlády by měly regulovat konkurenční boj, aby předešly vytváření monopolů, jeho američtí následovníci jako **Milton Friedman** časem dospěli k přesvědčení, že monopolní postavení vlastně lze chápat jako odměnu za efektivitu.

V průběhu této transformace se však odehrálo ještě něco jiného: hnutí přišlo o své jméno. V roce 1951 se Friedman **ještě ochotně nazýval neoliberalém**. Krátce nato se ale toto označení postupně začalo vytrácet. A co víc, s tím jak ideologie nabývala na razanci a hnutí na soudržnosti, nedošlo k nahrazení ztraceného jména žádnou obecně přijímanou alternativou.

Z počátku zůstával neoliberalismus i přes své štědré financování spíš na okrajích diskurzu. Po válce totiž panoval takřka všeobecný konsenzus: všude docházelo k aplikaci ekonomických zásad **Johna Maynarda Keynesa** a plná zaměstnanost i boj s chudobou se staly typickými cíli vlád v USA i většině západoevropských zemí. Horní daňové sazby byly vysoké a vlády usilovaly o sociální výdobytky bez ponížení a za tím účelem vytvářely nové veřejné služby i sociální síť.

V 70. letech, kdy se keynesiánská ekonomická politika začala hroutit a na obou stranách Atlantského oceánu udeřila hospodářská krize, se ale neoliberální ideje začaly postupně dostávat do mainstreamu. Jak to komentoval Friedman: „Když došlo ke shodě na tom, že něco se musí změnit, byla zde už alternativa, připravená k okamžitému použití“. S pomocí sympaticky nakloněných novinářů a politických poradců tak přijaly jisté prvky neoliberalismu, zejména jeho monetární politiku, vlády Jimmyho Cartera v Americe i Jima Callaghana v Británii.

Když se pak k moci dostali Margaret Thatcherová a Ronald Reagan, rychle za prvními vlastovkami následoval i zbytek: ohromné daňové úlevy pro bohaté, rozdrčení odborů, deregulace, privatizace, **outsourcing** a zavedení konkurence ve veřejném sektoru. Prostřednictvím MMF, Světové banky, Maastrichtské smlouvy a WTO došlo k nastolení neoliberálních opatření – často i bez demokratického souhlasu – ve značné části světa. Nejpozoruhodnějším výkonem ale nepochybně bylo jeho přijetí kdysi levicovými subjekty, jako britskými labouristy a americkými demokraty. Jak poznamenal Stedman Jones, „těžko bychom našli další příklad do takové míry uskutečněné utopie“.

Může se zdát paradoxní, že doktrína plná příslibů volby a svobody se dočkala realizace až pod heslem „vlastně neexistuje alternativa“. Jak ale **Hayek podotknul** při návštěvě Pinochetovy Chile – jedné z prvních zemí, v níž došlo k důslednému zavedení neoliberalismu – „osobně dávám přednost liberální diktatuře před demokratickou vládou prostou liberálního prvku“. Neoliberalismem nabízená svoboda, jež obecně vyjádřena zní mnohým tak svůdně, totiž ve skutečnosti znamená svobodu pro šťiky, ne ty malé a slabé.

Osvobození od odborů a kolektivního vyjednávání znamená svobodu snižovat mzdy. Osvobození od regulací znamená **volnou ruku při otravování řek**, ohrožování dělníků, účtování si hanebných úrokových sazeb či vytváření speciálních finančních nástrojů. Osvobození od daní pak znamená svobodu od povinnosti přerozdělovat bohatství, jež lidem pomáhá dostat se ze spárů chudoby.

Jak ukazuje Naomi Kleinová ve své *Šokové doktríně*, prosazují teoretici neoliberalismu zásadu využít krizi k zavádění nepopulárních opatření, dokud je pozornost lidí upřena jinam, jako tomu bylo bezprostředně po Pinochetově převratu, válce v Iráku nebo hurikánu Katrina, Friedmanem označeném za „příležitost k radikální reformě vzdělávacího systému“ v New Orleans.

A když už se neoliberální opatření nedaří zavést vnitropoliticky, vždy zbývá ještě možnost využít mezinárodní cestu, která vede mj. přes obchodní úmluvy obsahující „rozhodčí doložku ve sporech investora se státem“: zahraniční tribunály, před nimiž se mohou korporace domáhat odejmutí sociální nebo environmentální ochrany. Když se tak parlamenty rozhodly omezit prodej cigaret, ochránit vodní zdroje před těžařskými společnostmi, zmrazit cenu energií nebo znemožnit farmaceutickým společnostem odírat stát, společnosti je zažalovaly – a často s úspěchem. Z demokracie se tak stává pouhé divadlo.

Dalším paradox neoliberalismu je i fakt, že všeobecná konkurence se opírá o všeobecnou kvantifikaci a porovnávání. Následkem toho jsou pracující, uchazeči o zaměstnání i různé veřejné služby vystaveni hnidopišskému, dusivému režimu posuzování a dohledu, vytvořenému za účelem určení vítězů a potrestání poražených. Doktrína, jež nás podle Von Misesa měla vysvobodit z byrokratické noční můry centrálního plánování, tak místo toho právě takovýto moloch vytvořila.

Neoliberalismus sice nebyl stvořen jako prospěchářský švindl, velice záhy se jím ale stal. Hospodářský růst v neoliberální éře (tj. od 80. let v Británii a USA) oproti předchozím desetiletím ztlačil – ne však pro ty velice bohaté. Nerovnost příjmová i majetková zase začaly po 60 letech snižování prudce narůstat. Hlavní příčinou bylo rozdrčení odborů, snižování daní, dražší nájmy, privatizace a deregulace.

Privatizace nebo „marketizace“ veřejných statků jako energie, voda, vlaky, zdraví, vzdělání, cesty nebo věznice dovolila korporacím postavit si budky na výběr mýta před pro společnost nepostradatelnými službami, a účtovat si za jejich použití od občanů nebo vlád poplatky. Renta je jen jiné slovo pro bezpracný příjem. Když si tak kupujete předražený lístek na vlak, jen zčásti jde o náklady dopravce na palivo, mzdy, vozový park a další výdaje. Zbytek už si připlácíte za to, že vás mají v hrsti.

Vlastníci a provozovatelé částečně nebo zcela zprivatizovaných britských služeb získávají své nesmírné bohatství kombinací minimalizace investic a vysokých cen, V Rusku nebo Indii se oligarchové ke státnímu majetku dostali při masovém rozprodeji za hubičku. V Mexiku zase Carlos Slim získal téměř úplnou kontrolu nad pevnými i mobilními telefonními linkami v zemi, aby se záhy poté stal vůbec nejbohatším mužem světa.

Financializace, jak píše Andrew Sayer v knize *Why We Can't Afford the Rich*, (Proč si nemůžeme dovolit bohaté), měla podobný účinek. „Stejně jako renta je i úrok... bezpracným příjmem, který roste bez jakéhokoliv úsilí,“ tvrdí. S tím jak chudí chudnou a bohatí dále bohatnou, získávají bohatí stále pevnější kontrolu nad dalším základním aktivem: penězi. Placení úroků v drtivé většině případů znamená přesun peněz od chudých k bohatým. S tím

jak ceny nemovitostí a zrušení státních příspěvků dále zatěžují lidi dluhy (např. přechod od studentských stipendií ke studentským půjčkám), jsou to banky a jejich vedení, kdo „vybílí“ naditý bank.

Podle mnohých tak lze uplynulá čtyři desetiletí shrnout jako přesun bohatství nejen od chudých k bohatým, ale i mezi samotnými boháči: od těch, kteří vydělávají tvorbou nového zboží či služeb k těm, kteří je nabývají ovládnutím stávajících aktiv a pobíráním renty, úroků nebo kapitálového zisku. Příjem z práce nahradil příjem bezpracný.

Neoliberální politiku jako nerozlučný druh doprovázejí tržní selhání: nejen že jsou příliš velké, než aby padly, bankovní domy, ale nově také korporace zajišťující veřejné služby. Jak ukázal Tony Judt ve své *Zle se vede zemi*, opomněl Hayek skutečnost, že státem zajištěné služby nemohou zkrachovat, takže zde nefunguje konkurence. Byznys vyinkasuje zisky, stát zodpovídá za rizika.

S rozsahem jejich selhání roste také extremita ideologie. Vlády krizí neoliberalismu využívají jako záminky a současně příležitosti k osekání daní, privatizaci zbylých státních služeb, rozšíření ok v sociální síti nebo deregulaci korporací za současné další regulace občanů. Sám sebe nenávidějící stát tak s chutí ponořil své tesáky do každého z orgánů veřejné sféry.

Snad nejnebezpečnějším dopadem neoliberalismu ale nejsou jím zaviněné krize ekonomické, ale ty politické. S osekáváním veřejné domény se umenšuje také naše schopnost ovlivnit chod našich životů skrz volební urny. Neoliberální teorie nám však namísto toho nabízí možnost projevit svou preferenci peněženkou. Tu však mají někteří naditější než ostatní: ve spotřebitelské nebo akcionářské demokracii tak hlasy nejsou rozděleny rovnoměrně. Výsledek je jasný: oslabení moci chudých i „těch uprostřed“. S tím, jak pravicové i **kdysi levicové** strany nabízejí vzájemně velice podobné neoliberální programy, se z bezmoci stává faktická ztráta politických práv. Jako by tak velké množství lidí bylo z politiky vykázáno.

Chris Hedges **podotýká**, že „fašistická hnutí čerpají svou podporu ne z politicky zapojené, ale naopak neaktivní části obyvatelstva, ‚loserů‘ (zoufalců), kteří mají často i právem pocit, že v politickém systému pro ně není místo ani zastoupení“. Jakmile k nim přestane promlouvat politická debata, obracejí se lidé ke sloganům, symbolům a pocitům. Tak jsou dnes např. pro Trumpovy příznivce fakta i argumentace jakoby irrelevantní.

Judt vysvětlil, že jakmile se husté předivo interakcí mezi lidmi a státem smrskne na vztah poslušnosti k autoritě, zbývá už jen jediná síla, která nás svazuje, a to státní moc. Hayekem tolik obávaný totalitarismus se mnohem pravděpodobněji začne vzmáhat tam, kde vlády – protože přišly o morální autoritu plynoucí z poskytování veřejných statků – musejí „lid ukecávat“, vyhrožovat mu a nakonec jej nutit k poslušnosti silou“.

Podobně jako komunismus se i neoliberalismus stal selhavším božstvem (narážka na název knihy *The God that failed* z roku 1949 – pozn. DP). Jeho nemrtvá tělesná schránka však

zatvrzele kráčí dál, také díky své anonymitě – nebo spíše celému trsu anonymit.

Neviditelnou doktrínu neviditelné ruky prosazují neviditelní mecenáši. Jen velmi pomalu začínáme odhalovat jména alespoň hrstky z nich. Zjišťujeme tak, že lidé z Institute of Economic Affairs, kteří v médiích rozhodně vystupovali proti zpřísnění regulace tabákového průmyslu, jsou už od roku 1963 **tajně financováni** společností British American Tobacco. Ukázalo se, že **Charles a David Kochovi**, dva z nejbohatších lidí na světě, stáli za institutem, z něhož vzešlo hnutí Čajového dýchánku (Tea Party). A že Charles Koch při zakládání jednoho z řady svých think-tanků **poznámeneal**: „Abychom se vyhnuli nežádoucí kritice, snažme se vyhnout tomu, aby vešlo v obecnou známost, jak je tato organizace strukturována a řízena“.

Neoliberalismus se uchyluje k výrazivu, jež toho často více skrývá, než objasňuje. „Trh“ zní jako přirozený systém, který by na každého měl působit rovnoměrně, jako třeba zemská přitažlivost nebo atmosférický tlak. Ve skutečnosti jej však značně vychylují různé mocenské vztahy. To, „oč si žádá trh“, tak obvykle značí, co si přejí korporace a jejich šéfové. „Investice“, jak dodává Sayer, zpravidla mohou znamenat dvě různé věci. Jednak financování produktivní a společensky prospěšné činnosti, ale také nákup už existujících aktiv s cílem vyždímat z nich rentu, úrok, dividendy a kapitálové zisky. Využití téhož termínu pro odlišné činnosti „skrývající zdroje bohatství“, nám stírá rozdíl mezi tvorbou a čerpáním (extrakcí) bohatství.

Před stoletím museli nově zbohatlí lidé snášet opovržení boháčů, kteří své jmění zdědili. Podnikatelé se tak snažili posílit svůj status tím, že se vydávali za rentiéry. Dnes se tato dynamika obrátila: rentiéri a dědicové se vydávají za podnikatele a svůj bezpracný příjem za tvrdě vydřený.

Anonymita a záměrně vyvolávané nejasnosti se spojují s bezejmenností a vykořeněností moderního kapitalismu: koncesní model, kvůli kterému zaměstnanci **ani nevědí**, pro koho se to vlastně lopotí; registrace společností v zahraničních s využitím sérii tak složitých opatření k utajení, že **ani policie často není schopna odhalit skutečné majitele**; daňové optimalizace, z nichž se motá hlava i vládám nebo nesrozumitelné finanční produkty.

Svou anonymitu si neoliberalismus žárlivě střeží. Vyznavači Hayekových, Misesových či Friedmanových myšlenek se zpravidla tomuto označení (nikoliv zcela neprávem) brání s tím, že je dnes užíváno **výhradně pejorativně**. Žádný náhradní termín však nenabízejí. Někteří z nich se označují za klasické liberály nebo libertariány, to je však zavádějící a podivně zdrženlivé, jako by na *Cestě do otroctví*, *Byrokracii* nebo Friedmanově klasickém díle *Kapitalismus a svoboda* vlastně ani nic moc nového nebylo.

Za to si neoliberalní projekt – alespoň jeho počáteční fáze – zasluhuje jisté uznání. Jednalo se o svébytnou a novátorskou filozofii, prosazovanou úzce spolupracující klikou myslitelů i aktivistů s jasně načrtnutým plánem postupu. Byli velice trpěliví a vytrvalí. *Cesta do otroctví* se stala cestou k moci.

DÉLSKÝ POTÁPĚČ

Za triumfy neoliberalismu ale hledejme také selhání levice. Po katastrofě *laissez-faire* ekonomiky v roce 1929 přišel Keynes s kompletně novou teorií, která ji měla nahradit. A když tak v 70. letech narazila keynesiánská regulace celkových výdajů v hospodářství státem na své limity, už se za ni nabízela připravená alternativa. Když však krize roku 2008 bolestně odhalila nedostatky neoliberalismu, nebylo jej čím nahradit. Proto se stále potácí kupředu jako zombie. Levice a centristé nepřišli za uplynulých 80 let s novou soustavou ekonomického myšlení.

Dovolávání se lorda Keynesese však dnes působí jako jen o málo víc než přiznání porážky. Předkládat keynesiánská řešení na krizi našeho století znamená přehlížet hned trojici do očí bijících problémů. Lidi se těžko podaří zmobilizovat starými myšlenkami; nedostatky odhalené v průběhu posledních 70 let nikam nezmizely; a co je nejdůležitější, nemají tyto ideje co nabídnout při řešení našeho nejpálčivějšího problému: ekologické krize. Keynesiánské řešení spočívá ve stimulaci spotřebitelské poptávky a tím i hospodářského růstu. Spotřebitelská poptávka i hospodářský růst však dnes mohutně pohánějí ničení životního prostředí.

Jak velmi názorně ukazuje historie keynesiánství i neoliberalismu, postavit se proti nefunkčnímu systému rozhodně nestačí. Je třeba přijít s ucelenou alternativou. Pro britské labouristy, americké demokraty i levici jako takovou by se proto hlavním úkolem mělo stát sestavení ekonomického ekvivalentu programu Apollo: vědomě se pokusit vytvořit nový systém, zohledňující požadavky 21. století.

Úvaha George Monbiota *Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems* vyšla na stránkách *The Guardian* 15. dubna 2016.